

Krešimir Kužić

Samostalni istraživač

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

10. 5. 2006.

Kamici* iz Lečevice, Korušaca, Ubala, Prgometa i Labina

Ključne riječi: nadgrobni spomenici, Zàgora, srednji vijek, astrognozija
Key words: monumenst, Zàgora, Middle ages, astrognosiyum

U radu su prikazani rezultati obilazaka srednjovjekovnih nekropola u Lečevici, Korušcima, Ublima, Prgometu i Labinu. Opisani su i analizirani ornamentirani nadgrobni spomenici, a od motiva najčešći su astralni, vjerski i staleško-imovni. Osobitu pozornost zaslužuju astralni motivi koji nam na izravan način govore o astrognoziji pučanstva, ali i o ukorijenjenosti starih običaja i vjerovanja.

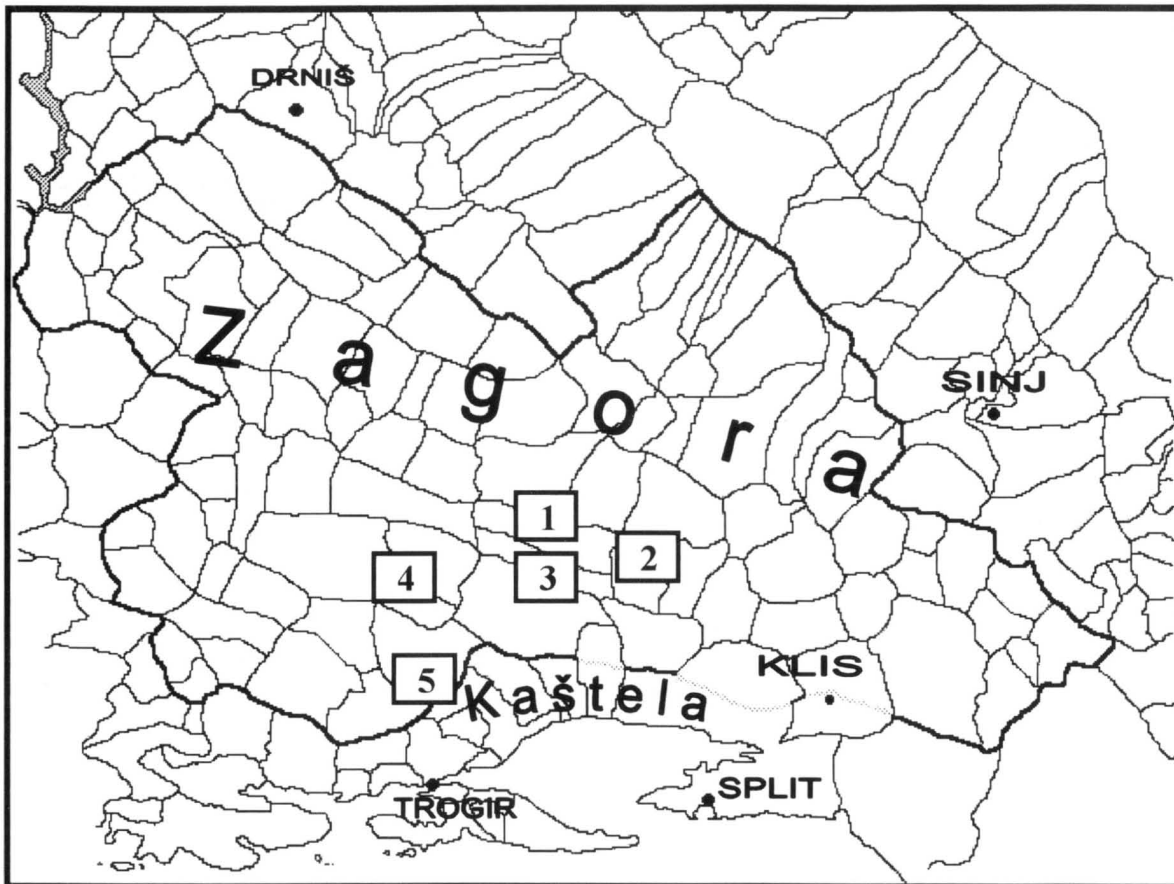
Prema vlastitim podacima, na području dalmatinske Zagore koja obuhvaća 90 sela, odnosno katastarskih općina, nalazi se 35 nekropola srednjovjekovnih nadgrobni spomenika. Međutim, tijekom široke akcije njihovog evidentiranja koja je završena 1969. godine, područje kaštelanske Zagore, odnosno sela Lečevica, Korušce, Uble, Prgomet i Labin, ostalo je većim dijelom zaobiđeno. Nakon toga ni Ante Škobalj nije u potpunosti obradio ovo područje, što je vidljivo iz njegove knjige tiskane 1970, gdje je dao prikaz samo Labina. Pet godina kasnije Šefik Bešlagić je donekle dopunio te propuste dajući pregled stanja u Labinu i Prgometu.¹ Osim njih, svojedobno je Stjepan Gunjača u par crta spomenuo kamike u Ublama i Labinu.² U sljedećim retcima dat je analitički prikaz spomenika iz Lečevice, Korušaca, Ubala, Prgometa i Labina koji je nastao kao rezultat snimanja stanja na tom prostoru od 1995. do 2005. godine.

Lečevica – Sv. Martin (br. 1 na zemljovidu)

Selo Lečevica pruža se u krškoj udolini 10 km sjeverno od Kaštela. Pod ovim imenom spominje se 1550. godine, a pozivajući se na redosljed nabrajanja naselja u jednom dokumentu iz 1397. godine vjerojatno prvobitno ime glasilo je *Gorixane*.³ U razdoblju kasnog srednjeg vijeka pripadalo

je Kliškom komitatu, odnosno županiji. Istočno od ceste Drniš–Kaštela, uz odvojak za Split smještena je crkva sv. Martina iz 18. st., odnosno na sadašnjem mjestu i u obliku iz 19. st., i mjesno groblje.⁴ Njihova geografska pozicija je 16° 21' E, 43° 38' N, a nadmorska visina 381 m.

1. Tijekom jednog obilaska terena Zagore naišli smo u mjesnom groblju, pokraj grobnice u gradnji, na krhotinu tanke ploče od svjetlog kristaličnog vapnenca. Na prvi pogled bilo je jasno da imamo pred sobom kutni dio nadgrobni spomenika. Na njenoj gornjoj plohi, bliže nekadašnjem kutu ploče, vidjela se osmerokraka zvijezda, ali nažalost, na njoj nije bilo nekih drugih pokazatelja koji bi pomogli odrediti izvornu poziciju fragmenta. Kako tada pri ruci nismo imali prazan film, nacrtali smo samo skicu (sl. 1). Kad smo nakon nekog vremena ponovo došli na groblje, fragment je već bio nestao. Budući da se radilo o vrlo krnjem ostatku, ne možemo biti sigurni da se u izvornom obliku na nekadašnjem kamiku nije nalazio prikaz još nekog nebeskog tijela (ili drugog motiva). Stoga u ovom slučaju samo uvjetno možemo govoriti o (isključivom) prikazu zvijezde. Jasno je pak da je riječ o Marsu, a zavisno od postavljanja moglo bi se raditi o istočnoj ili zapadnoj poziciji planeta.⁵

Lokacije nekropola na zemljovidu zagorskih katastarskih općina (sela) / Location of necropolises on the Zagora counties (villages) cadastre maps

Korušce – Sv. Žalost (br. 2 na zemljovidu)

Seoce Korušce nalazi se 6 km sjeverno od Kaštela. Pod imenom *Corusize* navodi se 1397. godine.⁶ U srednjem vijeku pripadalo je gradu Klisu.⁷ Na grebenu koji se pruža istočno od zaseoka Ljubići, ističe se jedan zaravnjeni vrh geografske pozicije 16° 23' E, 43° 37' N, i apsolutne visine oko 540 m. Na njemu se nalaze ostaci crkvice i devastirano groblje. Zidovi građevine sačuvani su samo dvadesetak centimetara iznad tla, a ostale približne dimenzije glase: dužina ~ 8 m, širina ~ 4,1 m, dok debljina zidova iznosi oko 80 cm. Njen srednjovjekovni titular nije poznat, a prema osobnom saznanju, današnje stanovništvo naziva je Sv. Žalost.⁸ Crkvice i groblje koje se nalazi uokolo nje pripadali su seocetu koje se u srednjovjekovnim spisima navodi kao *Ladine*, a koje je uklopljeno u sadašnje Korušce.⁹ Na taj zaključak dodatno nas upućuje mletačka katastarska knjiga s početka 18. st. u kojoj se navode Ljubići... *da Ledenize*...¹⁰ Na nekropoli se nalaze dva neukrašena nadgrobna spomenika.

1. Veća, gotovo neobrađena vapnenačka ploča na sje-

vernoj strani gomile, ima sljedeće dimenzije: D= 174 cm, š= 90 cm, deb= ? cm – stoga bi je uvjetno svrstali u skupinu ploča – tip I. 4.¹¹ Na njoj nema ornamenta i, sudeći po sadašnjem položaju, pomaknuta je sa jednog od grobova koji sad zjape otvoreni (sl. 2).

2. Manji nadgrobni kamen dug je 153 cm, i širok 70 cm. Može se kazati da je samo odlomljen, i kao takav postavljen na grob. I on je oblika ploče – tip I. 4.¹² te također nema nikakvih reljefnih ukrasa.

Uble – Greblje (br. 3 na zemljovidu)

Uble leže 7 km sjeverno od Kaštela u krčkoj udolini. Da je ime sela ostalo je nepromijenjeno najmanje od 14. stoljeća, znamo zahvaljujući Lučićevom prijepisu jednoga trogirskog spisa.¹³ Kroz cijeli srednji vijek bilo je u sastavu Kliške županije, tj. graničilo je na jugu s Radošićem koji je od 1396. godine pripadao gradu Trogiru. Pored današnje ceste koja prekriva prastari put, na početku uspona prema Lečevici, s lijeve strane nalazi se čestica zvana Greblje, a nasuprot

	trenutna pozicija		koordinate zalaska i tranzita	
	RA (α)	Dec (δ)	Azm (A)	Alt (h) *
Sunce	06h 19m 07s	+23° 26' 21''	304° 18'	69° 47'
Mjesec	06h 19m 11s	+23° 27' 51''	303° 38'	70° 23'

Tabela 1 – Slijeva nadesno nalaze se skraćenice i simboli: rektascenzija (RA), deklinacija (Dec), azimut (Azm) i visina (Alt). REktascenzija je kut između satne kružnice koja prolazi proljetnom točkom i satne kružnice promatranog tijela. Računa se od 0 do 24 h i raste od zapada prema istoku. Deklinacija je kutna udaljenost objekta od nebeskog ekvatora. Računa se od 0 do 90 stupnjeva. Azimut je koordinata koja se mjeri od južne točke horizonta prema zapadu, od 0 do 360 stupnjeva. Visina je kut u središtu sfere koji se nalazi u ravnini okomitoj na ravninu horizonta i u pozitivnom dijelu iznad horizonta ide od 0 do 90 stupnjeva. Engleske skraćenice su iz računalnog programa Red Shift 3, a simboli iz: V. Jujnović, *Astronimija 1*, Školska knjiga, Zagreb 1989, 71. Sve ove nazive susretat ćemo i u analizi ostalih astronomskih prikaza.

nje, s desne strane su četiri nadgrobna spomenika. Geografska koordinata nekropole su 16° 21' E, 43° 38' N, a nadmorska visina ~370 m.

1. Veliki kamik je dug 197 cm, širok 116, a visok na jednom kraju 47, a na drugom 36 cm. Procijenjena težina (PT) mu iznosi oko 2500 kg.¹⁴ Prema ovim podacima pripada skupini sanduka – tip II. 1.¹⁵ Na njegovoj gornjoj neravnoj plohi nalazi se znatno smanjeni prikaz mača za “jednu i po ruku” (sl. 3). Dimenzije mača su: sječivo – D= 55 cm, Š= 5 cm, križnica – D= 12 cm, držak s jabukom – D= 10 cm. Oblici sječiva, križnice, kao i jabuke govore da se radi o maču s kraja 14. st. Tipološki gledano: sječivo – tip XX; jabuka – tip H; križnica – tip 1.¹⁶ S obzirom na dimenzije spomenika, ovdje bi moglo biti riječ o dvostrukom ukopu.

2. Mnogo je manji susjedni kamik dimenzija: D= 129 cm, Š= 79 cm, Deb= ? cm, PT= ? kg. Prema Bešlagičevoj sistematizaciji svrstali bismo ga u skupinu ploča, tip I. 1.¹⁷ Reljef gotovo istokračnog križa bliži je sredini ploče, a veličina mu je D= 24 cm, Š= 23,5 cm.¹⁸ Promjer sunčevog diska, koji se nalazi krajnje desno, iznosi 18,5 cm, a okružen je s 12 kratkih krakova, bolje rečeno zubaca, koji izbijaju iz prstenasto obrubljenog središta (sl. 4). Prihvatimo li pretpostavku da ploča nije zakretana, onda bi prikaz označavao događaj do kojeg je došlo u popodnevnim satima. Uzevši kao glavni indicij položaj sunčeva diska na ploči, onda je svakako prihvatljivija opcija da je prikazana pomrčina Sunca do koje je došlo 17. lipnja 1433. Vidimo sada poziciju prema računalnom programu:¹⁹ (Tabela 1)

Prgomet – Sv. Stipan (br. 4 na zemljovidu)

Prgomet je smješten 17 km sjeverozapadno od Kaštela

na cesti prema Drnišu. U ispravi iz 1397. godine selo se spominje kao *Progome*, a u mletačkom spisu iz 1470. navodi se kao *Pergomet*.²⁰ Pavao Andreis je zapisao kako je... u starim vremenima ovdje bila sagrađena crkva Sv. Stjepana Prvomučenika, ali se o njoj ne čuva nego otrcana uspomena..., iz čega se može zaključiti da je u njegovo vrijeme (polovicom 17. st.) bila porušena od Osmanlija.²¹ Župna crkva i nekropola uokolo nje imaju geografske koordinate 16° 14' E, 43° 37' N, a nadmorsku visinu 322 m. U vrijeme Bešlagičevih istraživanja (1972./1973.) nekropola je brojala 18 spomenika, a prema našim podacima sada broji 14 primjeraka.

1. Sretan sticaj okolnosti spasio nam je od uništenja jedan dragocjeni reljef mača. Nekoć debela vapnenačka nadgrobna ploča preklesana je u masivni križ, te je uglavljena na istočnoj strani recentnog groba pred crkvom. Na taj način prikaz mača ostao je sačuvan, doduše bez vrha. Taj križ sada ima sljedeće dimenzije: raspon krakova = 106 cm, širina, odnosno debljina = 46 cm, D = ? cm (budući da je križ djelomično ukopan, nije se mogla utvrditi njegova visina, odnosno duljina nekadašnje ploče).²² Sam mač je ulijevo nakošen i postavljen iza štita koji kao da visi na jednom čavlu (sl. 5). Križnica je veoma nalik onima na mačevima iz Mitla i Niskoga – jedna polovica na vrhu savijena prema sječivu, a druga prema jabuci. Nažalost, dužinu sječiva nije više moguće ustanoviti zbog spomenutog preklesavanja ploče, pa nedostaje vrh, a zbog istog razloga nije jasno je li mač prikazan zataknut u tok. Ostale dimenzije su sljedeće: širina sječiva = 7 cm, križnica – D = 25 cm, držak s jabukom – D = 24 cm. Sudeći po tim elementima mač potječe iz vremena oko 1450. godine. Tipološki gledano: sječivo – tip XVIIIa (?); jabuka – tip H.²³ Glede štita, unatoč preklesavanju ploče u križ oblici su ostali dovoljno jasni – riječ je o gotičkom trokutastom štitu.²⁴ Gornja mu je stranica uvu-

	trenutna pozicija		koordinate zalaska i tranzita	
	RA (α)	Dec (δ)	Azm (A)	Alt (h)
Mars	10h 55m 54s	+11° 29' 19"	286° 34'	57° 49'
Mjesec	11h 46m 56s	+06° 06' 18"	277° 27'	52° 55'

Tabela 2

čena, a druge dvije idu u blagom luku do vrha. Dimenzije štita su sljedeće: D= 53 cm, Š= 46 cm. Detalj ovjesivanja uzicom o čavao poznat je sa spomenika koji su nastali u drugoj polovici 14. st., ali unatoč tome nastanak nadgrobnička datiramo prema tipu mača – u sredinu 15. st.²⁵

2. Između nekoliko kamika iz Prgometa nalazi se i jedna velika i lijepo ukrašena, ali prilično oštećena ploča s prikazima oružja, križa i ljiljana.²⁶ Dimenzije razlomljenog vapnenačkog spomenika su: D= 190 cm, Š= 103 cm, a debljinu nije bilo moguće ustanoviti zbog utonulosti (sl. 6). Između križa na lijevoj strani i ljiljana na desnoj strani ploče, smješten je trokutasti štiti, a ispod njega leži mač. Njegove oštrice se protežu paralelno do sredine sječiva, a onda se spajaju u šiljastom vrhu, križnica je ravna i relativno kratka, a jabuka okrugla. Kratko rečeno, tipično gotičko oružje s kraja 14. stoljeća.²⁷ Duljina sječiva= 70 cm, Š= 4,5 cm, duljina križnice= 12 cm, držak D= 12 cm, promjer jabuke= 6 cm. Tipološki gledano: sječivo – tip XVIa; jabuka – tip H, križnica – tip 3.²⁸ Drugi dio ratničkog bojnog kompleta čini obrambeno oružje. Radi se o štitu koji je tipološki gledano klasični primjer *petit écu* a,²⁹ čije su mjere D= 33 cm, Š= 33 cm. Sudeći prema oružju i heraldičkom ljiljanu, spomenik potječe najranije s kraja 14. st. Vrlo mu je sličan jedan primjerak iz sela Lepenice.

Križ na lijevoj strani izveden je urezivanjem, tako da su mu krajevi antene i vrh patibuluma četvrtasti, a donji kraj je zašiljen – tzv. klinasti križ.³⁰

Nasuprot križu nalazi se ljiljan izdužene stapke koja je pri dnu nešto šira, ali ne prelazi u postolje, dok su latice uobičajeno duge. Isklesan je u plitkom reljefu i dug 39 cm.

3. Jugozapadno od crkve nalazi se ostatak nadgrobnička oblika sanduka – tip II.³¹ Jedina izvorna dimenzija je debljina koja iznosi 38 cm, a sadašnja D= 97 cm i Š= 82 cm. Na sreću, bliže desnom uglu sačuvana su dva lika heraldičkog ljiljana, od kojih je jedan dug 20, a širok u laticama 31 cm. Drugi je dug³², a širok 27 cm (sl. 7). S obzirom na susjedni

primjerak, ova dva su jako stilizirana, s dvostruko zavnutim laticama (kao slovo "S") i sa središnjim pupom koji je puki produžetak vrlo kratke stapke bez postolja.

4. S unutarnje strane istočnog ogradnog zida seoskog groblja nalazimo drugi ostatak kamika i na njegovoj gornjoj strani isklesani kosir – oruđa koje je seljaku služilo za rezanje tanjih grana i trnovitog grmlja.³² Dijelovi kosira su: kukasto sječivo, veće širine i debljine nego kod srpa, s oštricom na konkavnoj strani, izbočeni rezni dio na konveksnoj strani – tzv. peta te kratki držak.³³ *Misal vojvode Hrvoja*, nastao na ovom prostoru i suvremen zagorskim kamicima, donosi nam prikaz kosira.³⁴ Unatoč oštećenom šiljastom dijelu sječiva, prikaz je dovoljno jasan i prema mjerenjima, dimenzije našega oruđa su: D= 37 cm, Š (kod pete)= 8 cm. (sl. 8). Kao što vidimo, sječivo je osrednje široko i okrenuto je na lijevo.

5. Pred pročeljem crkve nalazi se jedan gotovo utonuli kamik.³⁵ Dimenzije ovog, na obje uže strane odlomljenog spomenika su sljedeće: D= 129 cm, Š= 77 cm, Deb= ? (sl. 9). Polumjesec R= 30 cm, a osmerokraka zvijezda Ø= 36 cm. Prema Bešlagićevoj sistematizaciji svrstali bismo ga u hibrid tipova I. 1. i IV. 1.³⁶ Sljemenasta ploča je utonula na južnoj strani, ali unatoč tome prepoznatljiva je konjunkcija ili prije – konstelacija Mjeseca i Marsa koji mu malo prethodi. Mjesec je simbolički prikazan u posljednjoj četvrti, doba dana je jutro prije svitanja u zimskom dijelu godine.³⁷ Rezultat računalnog ispitivanja je datum 6. veljače 1444.³⁸ (Tabela 2)

Ukoliko astralne simbole shvatimo kao prvi sloj motiva, drugi bi sloj bilo oružje – luk i strijela. Ovaj luk je zapadnoeuropskog jednolučnog tipa u obliku plitkog slova "C",³⁹ koji se rabio u svim tadašnjim kraljevstvima od Škotske do Sicilije, i od Portugala do Hrvatske. Upravo zbog toga, nezahvalno je preciznije datiranje oružja, ali s obzirom na ostale spomenike, mogao bi biti s kraja 14. ili početka 15. st. Dužina luka iznosi 71 cm, a prikazan je u napetom po-

SELO	ZV./POL.	KRIŽ	LJILJAN	ORUŽJE	ORUĐE	STVOR.	UKRAS	UKUPNO
Lečevica	1	0	0	0	0	0	1	1
Korušca	0	0	0	0	0	0	0	2
Uble	1	1	0	1	0	0	2	4
Prgomet	2	1	2	3	1	0	6	14
Labin	1	3	1	1	1	0	7	18

Tabela 3

ložaju. Zanimljivo je da je strijela, čija dužina iznosi 27 cm, prikazana bez vrha. Iako postoji vjerojatnost da je to prije posljedica neopreznog rada klesara, nego stvaran prikaz oružja, moguće je da se radi o strijeli namijenjenoj za vježbanje u gađanju.⁴⁰ Također ni pera nisu prikazana na ovom prikazu. Stvarnu veličinu luka dobit ćemo, kad mu dužinu sa kamika udvostručimo. Drvo za luk mogli su davati domaći jasenovi i brijestovi, iako ne bi bilo neobično da se radi o kupljenom luku od tisovine.

Između niza ornamenata na kamiku nalazimo i prikaz kosira. Njegova ukupna dužina iznosi 37 cm, a širina pete 7 cm. Karakteristična pojedinost mu je neuobičajena širina sječiva u luku. Od svih motiva na kamiku pred vratima crkve ralo je najviše oštećeno zbog skraćivanja spomenika na istočnoj strani ploče. Sačuvan je prikaz blago savinutoga oja usadenog u plaz s istaknutim lemišem i kozlacom. Dio s ružicom je nažalost otklesan, ali unatoč tome, može ga se identificirati kao trostrano ralo tipa A1.⁴¹ Ova dva poljodjelska motiva bili bi treći sloj.

Naposljedku, klesar je isklesao i križ dug 14, a širok 11 cm čiji se krakovi sijeku na sredinama.⁴² Osim toga, krakovi križa blago se šire od sjecišta prema krajevima.

6. Otprilike jugozapadno od crkve nalazi se po dimenzijama najimpresivniji nadgrobni spomenik.⁴³ Njegova dužina je 203 cm, širina 118 cm, a debljina nije mjerljiva zbog utonulosti. Na gornjoj plohi isklesan je u relativno visokom reljefu križ koji po uzdužnici mjeri 73 cm, a po poprečnici 76 cm.⁴⁴ Krakovi su mu širi na krajevima nego u sjecištu, a po dužini su mu gotovo jednaki, pa ga zbog toga možemo ubrojiti u podvrstu *crux immissa* (sl. 10).

7. U sjeverozapadnom uglu grobljanskog zida nalazi se ugrađen i položen na bok kamik dimenzija: D= 175 cm, Š~ 70 cm. Debljinu mu nije bilo moguće izmjeriti.

Bešlagić u svom radu spominje i jedan spomenik oblika sanduka s ljudskom figurom, kojeg nismo uspjeli pronaći na opisanom mjestu.⁴⁵

Labin – Sv. Silvestar (br. 5 na zemljovidu)

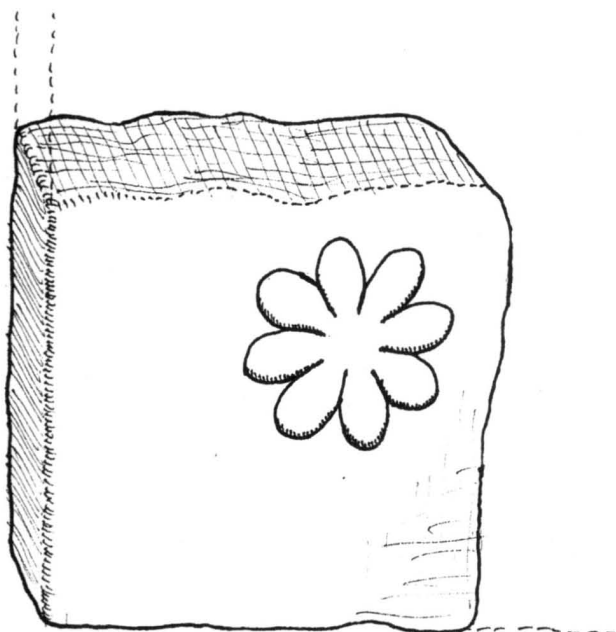
Selo Labin nalazi se podno planine Labišnice, a od Kaštela je udaljeno 14 km u pravcu sjeverozapada. Ime sela potječe još od antičkih vremena i po tome je rijedak izuzetak u Zagori.⁴⁶ Potvrdu kontinuiteta nalazimo već u latinskom spisu iz 1191. gdje se naziva *Labena*. 1397. godine se navodi kao *Albona seu Labena*, a 1470. u mletačkom dokumentu zapisano je kao *Albona*. U kasnom srednjem vijeku selo je bilo u sastavu trogirskoga kotara, ali je pravno bilo vlasništvo splitske nadbiskupije.⁴⁷ Dio srednjovjekovne nekropole obuhvatilo je mjesno groblje, a dio spomenika nalazi se južno od seoske čatrnje. Geografska pozicija lokaliteta je 16° 14' E, 43° 35' N, a nadmorska visina ~370 m. U vrijeme Bešlagićevog obilaska lokaliteta (1972./1973.) postojao je 31 spomenik, a prilikom naših posjeta nabrojili smo 18 primjeraka.

1. Na ulazu u groblje, kao lijevi dovratnik, nalazi se uspravljen i preklesan bivši nadgrobni spomenik oblika sanduka – tip II. 1. 48 Vidljiva mu duljina iznosi 91 cm, širina 76, a visina 36 cm.

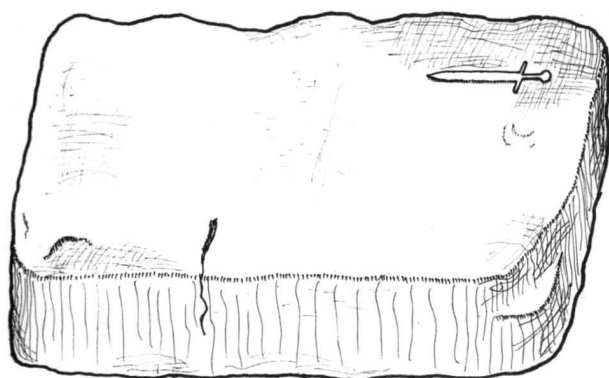
2. Desni dovratnik je sazidan od nekoliko kamenova, a jedan od njih je ostatak raskomadnog kamika oblika ploče debljine ~20 cm. Unatoč takvom stanju ostao je prepoznatljiv motiv polumjeseca koji je u izvornom obliku imao R= 40 cm, a Š= 10 cm (sl. 11). Zbog veličine oštećenja nije moguće dati nikakve nedvojbene podatke o smještaju i usmjerenju ovog astralnog simbola.

3. U nizu od tri kamika lijevo od ulaza, najbliži crkvi je jedan spomenik s mačem i štitom.⁴⁹ S estetskog gledišta pripada svakako među najkvalitetne reljefe na zagorskim kamicima. Dimenzije sanduka vjerojatnog tipa II. 1. su: D= 178 cm, Š= 90 cm, D= >28 cm. PT~ 1200 kg (Sl. 12).⁵⁰ Ovaj mač je karakterističan po tome, što je prikazan zataknut u nožnicu, pa smo stoga to morali imati u vidu kod očitavanja veličina. Zbog istog razloga nismo mogli opisati sječivo, ali je zato bila vidljiva ravna križnica i okrugla ja-

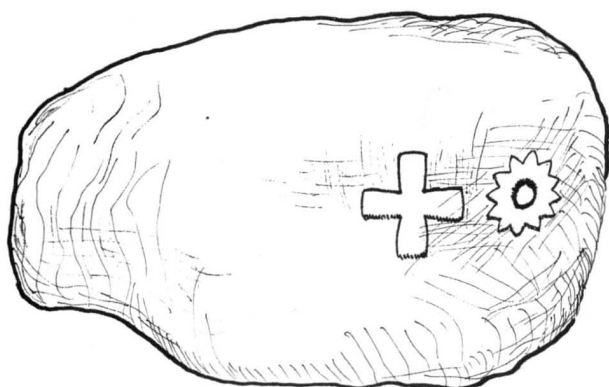

1. Crtež nestale krhotine kamika iz Lečevice / Drawing of the lost pottery fragment from Lečevica

3. Umanjeni mač na kamiku u Ublima / Sword on the stone from Ubli (reduced)

4. Prizor pomrčine Sunca i križa na manjem kamiku iz Ubala / Eclipse of the Sun and the cross on the smaller stone from Ubli

buka. K tomu, postoji još jedna interesantna pojedinost – križnica ima jedno pravokutno ojačanje oko drška. Dimenzije oružja su sljedeće: sječivo – $D=112,5$ cm, $\check{S}=7$ cm, križnica – $D=31$ cm, držak s jabukom – $D=17$ cm, a sve ukazuje na to, da se radi o realistično prikazanom maču. Tipološke odrednice: sječivo – tip XIIIa (?); jabuka – tip G ili H, križnica – tip 1.⁵¹ Drugi dio ratničkog kompleta sačuvanog u Labinu čini štit prikazan u prirodnoj veličini. On mjeri: $D=73$ cm, $\check{S}=60/53$ cm. Karakteristika su mu četiri stranice različitih dužina – dakle ima trapezoidan oblik. Vidimo da je jedan njegov vrh izdignut, ali ne toliko ekstremno kao kod tzv. ugarskih tarči.⁵² Postanak spomenika možemo postaviti u posljednje doba anžuvinske vladavine (~1380.-1410.), jer nam u prilog tome govori i susjedni kamik ukrašen *fleur-de-lysom* – simbolom te dinastije.

4. S lijeve strane, tj sjeverozapadno od crkve nalazi se jedan sandučasti sljemenjak dimenzija $D=192$ cm, $\check{S}=102$ cm, V (sljeme)= 41 cm, V (ugao)= 28 cm, $PT\sim 1600$ kg. Tipološki gledano radi se o modifikaciji tipa IV. 1.a).⁵³ Spomenik je dobro obrađen i sačuvan, izuzevši oštećenje jugoistočnog ugla, a odlikuje se po reljefu *fleur-de-lys* izvedenom na samom rubu sjeverne krovne plohe uz lijevi zabat (sl. 13). Dužina motiva je 41 cm, a širina 28 cm, a znakovito je da stapka ne izlazi iz podloge. Osim toga, sudeći po patini, oštećenje desne latice vjerojatno je nastalo u davnim vremenima.⁵⁴

5. Neposredno sa zapadne strane leži još jedan, ali nešto plići sandučasti sljemenjak bez ukrasa. Njegove dimenzije su: $D=185$ cm, $\check{S}=82$ cm, V (sljeme)= 32 cm, $PT\sim 1100$ kg, pa bi ga shodno tome mogli također ubrojiti u plitku varijantu tipa IV. 1.a).⁵⁵

6. Uz pročelje crkve postavljena su dva nadgrobna spomenika i služe kao klupe. Lijeva ploča – tip I. 1., ima dimenzije: $D=198$ cm, $\check{S}=87$ cm, $Deb=23$ cm, $PT\sim 1050$ kg.⁵⁶ Na njemu nema ukrasa.

7. Desna ploča – tip I. 1., ima veličine: $D=172$ cm, $\check{S}=82$ cm, $Deb=24$ cm, $PT\sim 900$ kg.⁵⁷ Spomenik nije ukrašen.

8. U istočnom zidu bratimske kuće (mrtvačnice) ugrađen je jako oštećeni, odnosno skraćeni kamik čije vidljive dimenzije glase: $D=123$ cm, $\check{S}=72$ cm, a debljina nije mjerljiva. Od ornamentata djelomično je sačuvan križ kojemu je krak dug 13 cm. Unatoč oštećenju, vidljivo je da je to *crux immissa* karakteristično polukružno ispupčenih krajeva (sl. 14).⁵⁸

9. Drugi uzidani spomenik leži na boku i dug je 187 , a širok više od 100 cm. Debljina nije mjerljiva.

10. Treći nadgrobnik uzidan u mrtvačnici mjeri: $D=185$ cm, $\check{S}\sim 70$ cm, $Deb=?$.

2. Neukrašeni veći kamik kod Sv. Žalosti – Korušce / Undecorated larger stone at the Holy Sorrow – Korušce

11. Četvrti kamik, upotrijebljen kao građevni materijal, ima dimenzije $D=117$ cm, $\mathring{S}\sim 70$ cm, $Deb=?$

12. Zapadni dovratnik na istoj građevini također je bivši nadgrobni spomenik oblika ploče.⁵⁹ Budući da je jednim dijelom ukopan, mjerljiva duljina od 140 cm nije konačna, širina je 90 cm, a neravnomjerna debljina iznosi 18/33/24 cm. Unatoč nepravilnostima svrstat ćemo ga u ploče – tip I. 1.⁶⁰ Ukrašen je reljefom grčkog križa dugim 31,5, a širokim 28 cm (sl. 15).⁶¹

13. Ispred ulaza u mrtvačnicu, s lijeve strane, nalazi se preklesavan spomenik oblika ploče.⁶² Njegove mjere iznose: $D=198$ cm, $\mathring{S}=87$ cm, $Deb=19$ cm, $PT=880$ kg.

14. S desne strane nalazi se također preklesavana ploča veličine: $D=172$ cm, $\mathring{S}=83$ cm, $Deb=24$ cm, $PT=920$ kg.

15. Također ispred vrata nalazi se poleguta i jedna križina. Njene sadašnje dimenzije su: $D=110$ cm, $\mathring{S}=77$ cm, $Deb=20$ cm. Sudeći po obliku, a pozivajući se na do sada poznate slučajeve križina u Zagori, izvorni oblik spomenika bio je pločasti kamik.

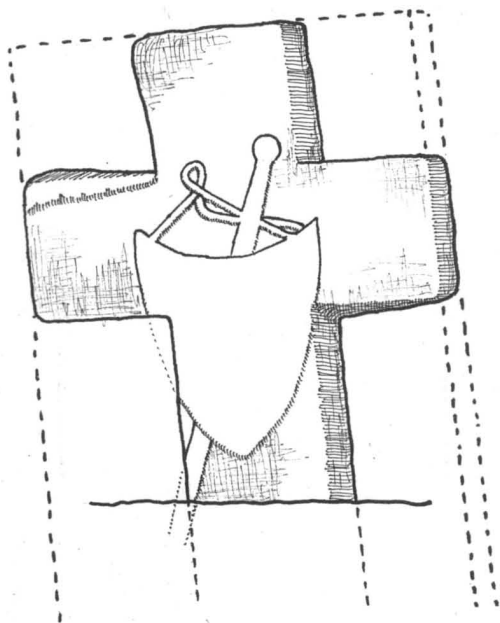
16. S južne strane seoske čatrnje nalazi se masivni nadgrobnik specifičnog izgleda.⁶³ Njegove dimenzije su: $D=214$ cm, $\mathring{S}=101$ cm, $V=48/32$ cm, $PT=2320$ kg, i na temelju njih bi pripao skupini sanduka. Međutim, jedinstveni oblik njegovih čeonih, poprečnih strana nalaže nam da ga, prema Bešlagičevoj podjeli, svrstamo u tip VIII. 2.).⁶⁴ Jedini ornament na gornjoj plohi ovog rijetkog kamika je veliki križ dug 77 i širok 55 cm, čija antena siječe patibulum po sredini (sl. 16).⁶⁵ Uspoređujući ga sa spomenicima iz bliže i dalje okolice, dva primjerka vrlo sličnih karakteristika nalazimo na nekropoli kod Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.⁶⁶

17. Odmah do njega je još veći kamik koji mjeri $D=224$ cm, $\mathring{S}=115$ cm, $V=56/48$ cm, $PT=3600$ kg, te je po tome jedan od najvećih u cijeloj Zagori. Pripada također skupini sanduka, tip II. 1.).⁶⁷ Za razliku od prethodno opisanog na sebi nema nikakvih ukrasa, a zajedničko im je da su oba pomaknuti s izvornog položaja.

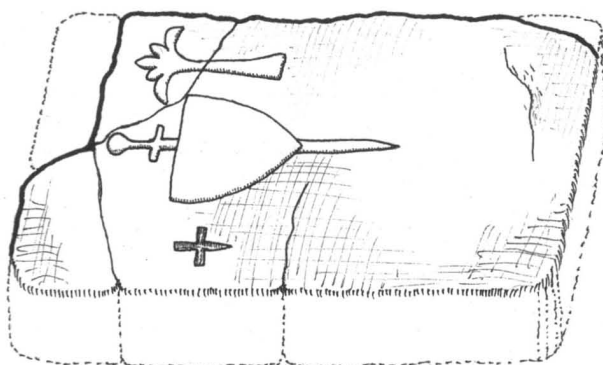
18. U blizini nekadašnje mjesne škole nalazi se uspravljani, tj. djelomično ukopani spomenik, vjerojatno oblika sanduka, tip II. 1.).⁶⁸ Izmjerene su sljedeće dostupne dimenzije: $D>148$ cm, $\mathring{S}=98$ cm, $V=40$ cm. Za vrijeme Drugog svjetskog rata talijanska vojska, čija je jedna postrojba bila stacionirana u Labinu, postavila je kamik pored škole bezobzirno uklesavši na njemu imena poginulih vojnika – jednog *capitan* i tri *tenente* (sl. 17). Vjerojatno mu je izvorna pozicija bila kod sadašnje seoske čatrnje.

Vidimo, dakle, da je na prostoru ovih sela pronađeno sveukupno 39 nadgrobničkih spomenika, od kojih je 30 analizirano, tako da su neizostavno opisani oni koji su bili ukrašeni. U načelu je bilo najbolje započeti s morfološkom analizom, ali kako nam okolnosti nisu pružale mogućnost uvida u oblik svakog pojedinog spomenika, to smo poglavlje izostavili. Stoga počinjemo obradu ikonografskom analizom. U donjoj tablici vidi se odnos ukrašenih i neukrašenih kamika, kao i zastupljenost pojedinih motiva. (Tabela 3)

Valja svakako naglasiti i biti svjestan činjenice da sadašnji broj spomenika ne odgovara nekadašnjem broju iz vremena kad su se prestali postavljati na grobove. To nam indiciraju stariji tekstovi u kojima su opisivana groblja – počevši od biskupskih vizitacija, a potvrdu za to nalazimo

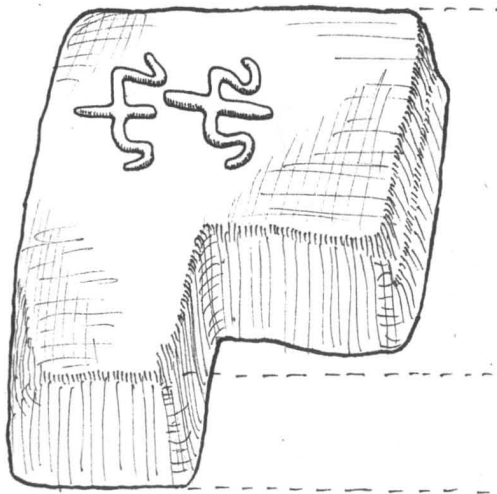

5. Nekadašnja ploča s mačem i štitom preklesana u krizinu iz Prgomet a / Former tombstone with a sword and shield re-carved as a cross at Prgomet

6. Vjerski, staleški i heraldički simbol na raspuklom kamiku iz Prgomet a / Religious, status, and heraldic symbol on the cracked stone from Prgomet

7. Ostatak kamika s ljiljanima / Remains of a stone with lilies

u brojnim preklesanim i rasklesanim kamicima i njihovim ostacima. Nadgrobnike su počeli preinačavati i prenamjenjivati još u vrijeme osmanlijske vlasti, ali relativno najviše ih je stradalo u posljednjih 250 godina, prigodom gradnji seoskih crkava, mrtvačnica, grobljanskih zidova ili drugih profanih građevina. Pravo brojno stanje više nije moguće rekonstruirati, a tu od veće koristi nije ni povlačenje analogija prema nekropolama koje su relativno intaktne, ili za čija sela znamo broj duža – kao npr. za sela šibenske biskupije sredinom 15. st. Upravo zbog svega toga ni podaci ikonografske analize ne daju pravu sliku, nego samo prikazuju sadašnjost.

Što se tiče načina klasifikacije motiva, već je Bešlagić upozorio na poteškoće budući da nije bilo usuglašenosti među znanstvenicima.⁶⁹ Iako se jednim dijelom slažemo s njegovim prijedlogom, ipak smo motive razvrstali prema obliku, a tek iz te polazne točke smo dali tumačenje njihove pripadnosti – npr. zvijezda i polumjesec su jasni motivi iz astralne skupine, ali ako su smješteni na štitu onda imaju gotovo isključivo heraldičko značenje. Isto tako ne slažemo se s pojedinim terminima, kao npr. “rozeta”, jer nas imenski navodi na uvrštavanje takvog motiva među biljnu skupinu. Još je gore kad se u ovu skupinu uvrsti ljiljan, koji je isključivo heraldički motiv. Osim toga, prilikom tumačenja smo motive iz različitih skupina na jednom spomeniku analizirali separatno, odnosno slojevito, ne dovodeći ih ni u kakvu značenjsku međuovisnost.

Od svega su naš interes najviše privukli motivi zvijezde i polumjeseca. Do sada su znanstvenici različito tumačili motive polumjeseca i zvijezde (odnosno, kako neki pišu “rozete”) na nadgrobnim spomenicima. Primjerice: L. Katić je lucidno naslućivao da “različan položaj polumjeseca možda označuje fazu mjesečevu, koja je bila, kad je pokojnik umro”.⁷⁰ C. Fisković je sa svoje strane također navodio da “motiv polumjeseca i cvijeta (...) može označavati zvijezdu, a možda i sunce”.⁷¹ M. Wenzel je tumačila da “rozete” imaju simboličnu ulogu, a za polumjesec je tvrdila da povlači kontinuitet od predslavenskih vremena.⁷² M. Valentić je pravilno pretpostavljao “da (bi) različit položaj mjeseca mogao značiti vrijeme kad je pokojnik umro”.⁷³ A. Škobalj ih je povezivao s “ostacima lunarne magije”, odnosno, govorio je o ukrštavanju tih simbola s kršćanstvom, ali kad kombinacija motiva nije bila shematizirana, ostajao je bez pravog odgovora. Dapače, isticao je tobožnje pučko neznanje o redovitosti nekih astronomskih pojava.⁷⁴ Naposljetku, Bešlagić se slagao sa Škobaljevim mišljenjem, ali je dodavao i političku, odnosno heraldičku konotaciju (na što ću se osvrnuti u posebnom poglavlju).⁷⁵ Nama je upravo ta neshematiziranost bila

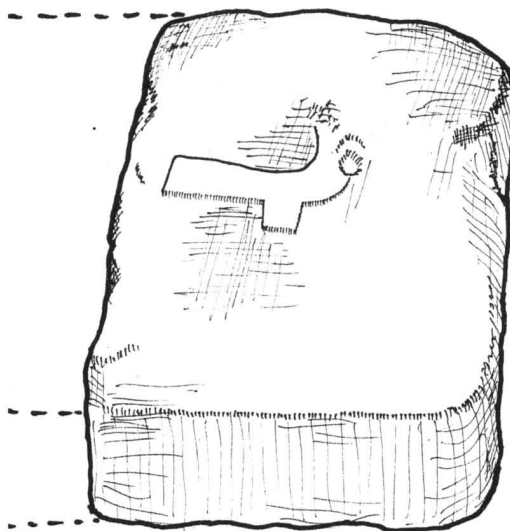

ključni poticaj da pokušamo pronaći vezu astralnih motiva sa astrognozijom⁷⁶ srednjovjekovnih stanovnika Zagore. U prvom radu s tom temom obradili smo jedan nadgrobnik iz Brštanova, a onda smo analizu nastavili u radu o kaštelanskim kamicima.⁷⁷ Kako u tim slučajevima, tako i u ovom radu, od najveće pomoći pokazao se računalni program "Red Shift 3" pomoću kojega se mogla simulirati situacija prikazana na spomeniku. Naposljetku, na pretpostavljeno pitanje: što je motiviralo na praćenje kretanja svemirskih tijela, najprihvatljivije nam izgleda objašnjenje da je astrognozija bila potaknuta magijskim vjerovanjima tadašnjeg pučanstva, iako i u Bibliji ima mnogo redaka o nebeskim fenomenima.⁷⁸

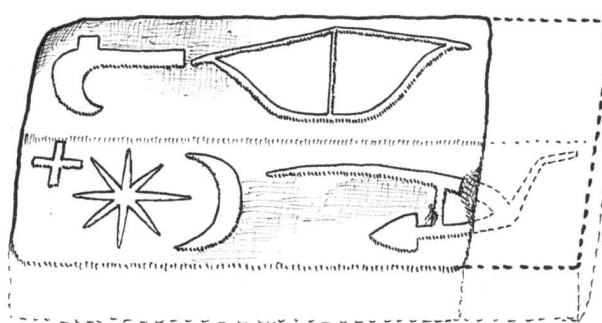
Za razliku od astralnih motiva, mnogo jednostavnije je opisivanje, kao i objašnjavanje razloga primjene križeva, ljljana, oružja i oruda, iako su poneki hibridi prva dva motiva bili nadasve neuobičajeni. Osobito kod križeva, oružja i oruda bilo je zadovoljavajuća temeljna klasifikacija u radovima Bešlagića i M. Wenzel. Razlozi uklesavanja križeva leže u dubokoj prožetosti pravovjernih kršćanskih učenjem koje je zračilo ne samo iz srednjovjekovnog biskupijskog središta, Trogira, nego i drugih centara.

U slučaju ljljana, odnosno *fleur-de-lysa*, onoliko koliko se slažemo s Bešlagićevim mišljenjem o heraldičkom porijeklu motiva, toliko odbacujemo pretjerane mistifikacije M. Wenzel i povezivanje s egzotičnim lokacijama tobožnjeg ishodišta simbola.⁷⁹ Pojednostavljeno rečeno ljljan je bio odraz višedesetljetne vladavine Anžuvina čiji se utjecaj očitovao u svim sferama srednjovjekovnog života. Unatoč pojavi novih heraldičkih elemenata, simbola drugih dinastija na hrvatsko-ugarskom prijestolju tijekom 15. st., ljljan je ostao najomiljeniji grbovni ukras. Jedina konkurencija su mu bili, razumljivo, samo ako su bili u heraldičkom kontekstu, zvijezda i polumjesec.⁸⁰ Mnoštvo modifikacija izvornog oblika logičan su rezultat neobuzdane mašte i želje za dekoracijom relativno velikih kamenih ploha spomenika.

Ostali su nam još staleško-imovni simboli – oružje i oruđe. Srednjovjekovno oružje, pri tom mislimo isključivo na ono hladno, doseglo je u 14. i 15. st. vrhunac, kako u kvaliteti, tako i u masovnosti proizvodnje. Bilo je od životnog značaja posjedovati ga, jer se njime najbolje odvrćalo napadača od agresivnog ponašanja. Jedan znakovit pokazatelj tog nesigurnog vremena je suvremeni glagoljski tekst u kojem stoji da čovjek "... v noći prez oružja ne hodi da ini ne svlkuť svit tvojih s tebe..."⁸¹ O njegovoj važnosti govori i Novigradski zbornik, prema kojem je najmlađi sin nasljeđivao očevu oružje.⁸² Kako je Hrvatska imala relativno brojno plemstvo, a k tomu i Vlahe – ratnike, ne iznenađuje

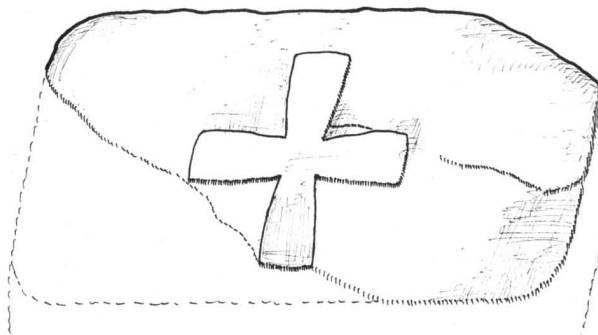

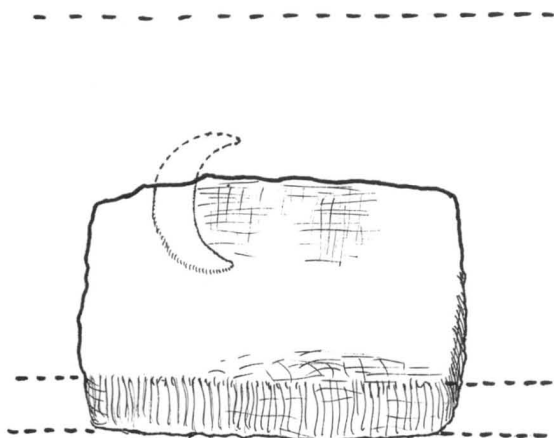
8. Drugi ostatak kamika s motivom kosira / Second fragment of the stone with a scythe

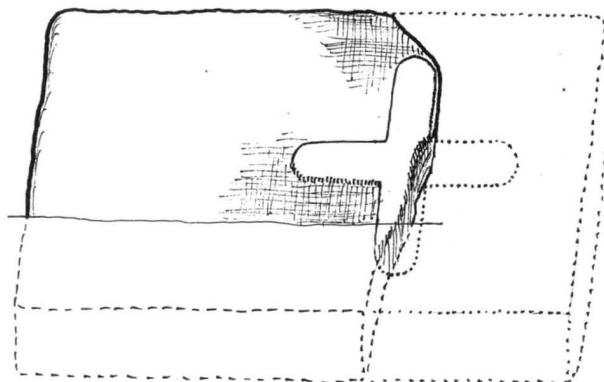
9. Otklesani kamik pred ulazom u crkvu s astralnim i staleško-imovnim motivima / Re-carved stone in front of the church with astral and status/property motifs

10. Golemi kamik s reljefom križa / Huge stone with a relief of a cross

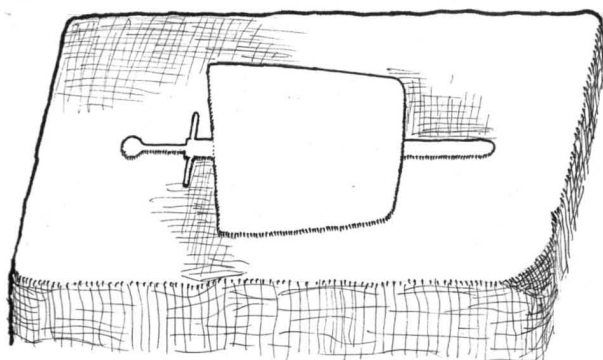

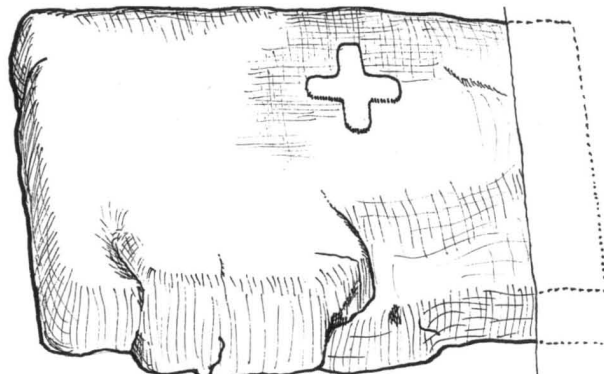
11. Dio reljefa polumjeseca na fragmentu kamika uzidanog u dovratnik / Detail of a relief of a crescent on a fragment of a stone used as doorpost

14. Ostatak kamika s križem ugrađen u istočni zid bratimske kuće / Remains of a stone with a cross built into the eastern wall of confraternity house

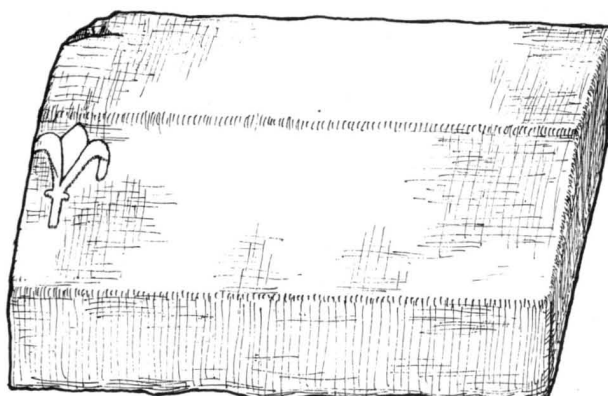

12. Ratnikovo naoružanje iz Labina / Warrior's arms from Labin

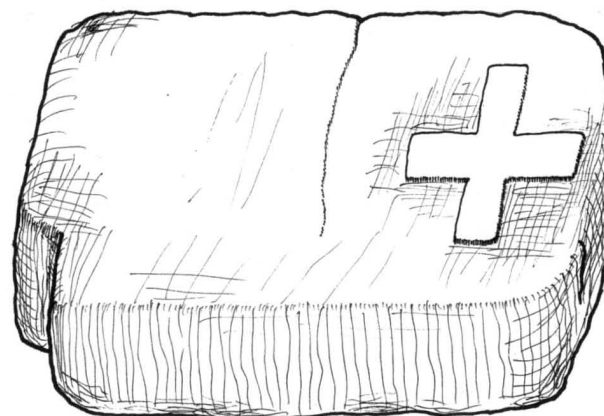

15. Kamik ugrađen kao zapadni dovrtak s križem / Stone with a cross used as a west entrance doorpost.

13. Kamik s reljefom fleur-de-lys-a / Stone with fleur-de-lys-a

16. Kamik s križem s južne strane seoske čatrnje / Stone with a cross on the southern side of the village well.

17. Fotografija srednjovjekovnoga nadgrobnog spomenika na kojemu je talijanska vojska uklesala imena svojih poginulih vojnika / Photo of a medieval tombstone on which the Italian army engraved the names of dead soldiers

relativna brojnost motiva gotovo svih vrsta oružja na zagorskim nadgrobnim spomenicima – nadgrobnim pločama ratnika koji su tu pokopani.

Poljodjelska ratila bila su sastavni dio seljakove svakodnevice, a bez njih je bila nezamisliva njegova opstojnost, stoga je po hrvatskom običajnom pravu bilo regulirano njihovo nasljeđivanje u slučaju diobe sinova s ocem.⁸³ Životnu važnost, primjerice, rala i pluga, dokazuje jedan članak u Statutu grada Splita kojim se zasebno propisuje novčana kazna za njihovu krađu.⁸⁴ Vrste i oblici ratarskog oruđa bili su uvjetovani prirodom zagorskog krševitog tla i biljnom kulturom koju se uzgajalo.⁸⁵

Korpus nadgrobnih spomenika najvrjedniji je materijalni ostatak iz razdoblja srednjeg vijeka u dalmatinskoj Zagori, jer ono što su katedrale, komunalne i patricijske

palače u gradovima, to su nadgrobnici na tom prostoru. Njihova relativna brojnost, posebice brojnost ornamentiranih spomenika pružila nam je mogućnost njihove mnogostruke analize, a pri tom je istodobno pojavljivanje motiva iz raznolikih područja na pojedinom spomeniku dalo temelja za – s jedne strane analizu svakog motiva kao zasebne cjeline, a s druge strane za stjecanje općenite slike o društvenim odnosima, o pojedincu i njegovom položaju, te o njegovom odnosu prema prirodnoj okolini. Međutim, dobijene su i druge informacije koje u užem smislu nisu vezane za klasične ciljeve povijesnih istraživanja. Koliko god ti podaci bili fragmentarni, ipak je neosporno da nam većina motiva ilustrira jednu ruralnu zajednicu u njenim vrijednosnim, religijskim i gospodarskim komponentama. Stoga možemo prihvatiti postavku da:... *Zunächst veranschaulichen Bilder die Auseinandersetzung des Künstlers sowie des Auftraggebers mit seiner Umwelt. Bilder können Bekanntes in neue Zusammenhänge stellen, Verdecktes und Verdrängtes sichtbar machen, Gegenbilder zur herrschenden gesellschaftlichen Wirklichkeit entwickeln sowie Ängsten und Hoffnungen auch von Menschen, die sonst in schriftlichen Quellen kaum faßbar werden, ein konkretes Aussehen verleihen.* ...⁸⁶, što u našem slučaju potpuno pogađa bit fenomena. Na kraju, što kazati o zagorskim pokojnicima? Zgodnim nam se čini jedna misao T. Raukara kojoj ćemo preinačiti posljednju riječ:... *U prah se ne pretvara samo njihovo tijelo nego i spomen o njihovom imenu. Trag o njihovoj smrti do danas čuva samo nepregledno mnoštvo kamiká.*⁸⁷

Bilješke

* U svezi s terminom "kamik" vidi: K. Kužić, Zašto bi trebalo terminom "kamik" zamijeniti termin "stećak"?, *Povijesni prilozi* 20, 2001.

¹ A. Škobalj, *Obredne gomile*, Sv. Križ na Čiovu 1970; Š. Bešlagić, *Stećci – kataloško-topografski pregled*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971; Š. Bešlagić, *Stećci u okolini Trogira*, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 45, 1981., str. 177–181.

² S. Gunjača, Kratak osvrt na prilike i rad muzeja u Kninu, *Starohrvatska prosvjeta III. serija*, 1., 1949, str. 288.

³ F. Dž. Spaho, Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, 13, 1986, str. 70; Kaptolski arhiv Split (dalje: KAS), br. Inv. 538, 273v.

⁴ Z. Demori-Staničić, Spomenici 17. i 18. stoljeća u splitskoj

Zagori, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 28, 1989., str. 188, 189.; Ž. Laszlo, Građevinske i umjetničke posebnosti crkava na prostoru župe Lečevica, *Zbornik o Zagori*, 4. – Od Zagore do svjetskih metropola, 2001., str. 103, 104.

⁵ Vidi zaključni dio rada.

⁶ KAS, br. Inv. 538, 273v.

⁷ V. Omašić, Opremanje galije suprakomita Jakova Andreisa 1470, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22 – Fiskovićev zbornik II, 1980, 94.

⁸ Vidi također: Ž. Laszlo, n. dj., 113, 114.

⁹ U nabranjanju naselja iz dokumenta u Kaptolskom arhivu, Ladine su u grupi s Korušcima, Radošićem i Ublima. Iako je transkribirano kao "Labine", očito je riječ o pisarovoj pogrešci. Katić ga čita kao Labin, ali je dobro poznato da Labin krajem 14. stoljeća nije mogao biti na prostoru Kliške županije. Vidi: KAS, br. Inv. 538, 273v; L. Katić, Veza primorske Dalmacije kroz kliški prolaz od prethistorije do pada Venecije, *Starine JAZU* 51, 1962, 308; K. Kučić, Promjene toponima sela Radošića iz 1386. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 42, 2000, 90, 91.

¹⁰ Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Katastri Dalmacije XVII i XVIII stoljeća br. 65, Catastico del terretorio di Traù, 11v – Ristretto della villa di Corvseca.

¹¹ Š. Bešlagić, Oblici stećaka, *Radovi ANUBiH* XLIII, 1972, 198, 203.

¹² Š. Bešlagić (1972.), 198, 203.

¹³ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XVII*, ur. Stjepan Gunjača, Zagreb 1981, 19; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru II*, preveo Jakov Stipišić, Čakavski sabor, Split 1979, 798.

¹⁴ S. Šestanović, *Osnove geologije i petrografije – primjena u građevinarstvu*, Školska knjiga, Zagreb 1986, 160. Uzeo sam u obzir specifičnu težinu vapnenca od 2.69 g/cm³.

¹⁵ Š. Bešlagić (1972.), 199, 204.

¹⁶ R. E. Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*, Lutterworth Press, London 1964, 75, 95, 113; Gunjača govori o bodežu. Vidi: S. Gunjača, n. dj., 288.

¹⁷ Š. Bešlagić (1972.), 198, 203. Spominje ga Gunjača. Vidi: S. Gunjača, n. dj., 288.

¹⁸ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko Badurina), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990, 358, 359.

¹⁹ Dorling – Kindersley, Maris Multimedia, Redshift 3 CD-ROM, 1998.

²⁰ KAS, br. Inv. 538, 273v; V. Omašić, 103.

²¹ P. Andreis, *Povijest grada Trogira I*, preveo: Vladimir Rismondo, Čakavski sabor, Split 1977, 313.

²² Bešlagić je opisao ovaj spomenik, ali nije prepoznao da se radi o naknadno preklesanoj ploči. Vidi: Š. Bešlagić (1981.), 180, 181, 183; Š. Bešlagić (1972.), 198, 203.

²³ S obzirom na križnicu usporedi sl. 108 u: R. E. Oakeshott, n. dj., 72, 95, 127; V. Poschenbug, *Die Schutz- und Trutzwaffen des Mittelalters*, Franckh'sche Verlagshandlung, Stuttgart 1939, 147.

sl. 449.

²⁴ A. Demmin, *Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen, Dritte Auflage*, Verlag von Fr. Eugen Köhler, Gera – Untermyhaus 1891, 395, sl. 2.

²⁵ C. Fisković, Najstariji kamini grbovi grada Splita, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. XVII, 1936, 186–189; I. Šprljan, Bunarske krune u šibenskim eksterijerima, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 22, 1998, 38.

²⁶ Bešlagić je opisao ovaj spomenik, ali nije uočio križ i ljiljan, a štit je pogrešno nacrtao. Vidi: Š. Bešlagić (1981.), 180, 181; Š. Bešlagić (1972.), 198, 203.

²⁷ Usp.: J. Foster, *Feudal Coats of Arms*, Senate, London 1995, 118. Ta ploča je iz 1305.

²⁸ Križnica je prilično kratka, tako da može biti tip 3, ili ako je savijena u S-oblik, tip 12. Vidi: R. E. Oakeshott, n. dj., 63, 95, 114, 118.

²⁹ A. Demmin, n. dj., 560, sl. 13. H. Nickel, *Der mittelalterliche Reiterschild des Abendlandes*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Freien Universität Berlin, Berlin 1960, 41.

³⁰ *Leksikon ikonografije...*, 358, 359.

³¹ Bešlagić nije uočio ovaj spomenik. Vidi: Š. Bešlagić (1981.), 180, 181; Š. Bešlagić (1972.), 199, 204.

³² Bešlagić nije uočio ovaj spomenik. Vidi: Š. Bešlagić (1981.), 180, 181.

³³ Vidi: F. Ivanišević, *Poljica – narodni život i običaji*, Književni krug, Split 1987, 210.

³⁴ Za usporedbu: M. Pantelić, Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala, *Slovo* 20, 1970, tab. VIII, sl. 1, tab. XXIV, sl. 2. Romanički kosir imamo isklesan u Splitu.

³⁵ Bešlagić je opisao ovaj spomenik, ali nije uočio ralo. Vidi: Š. Bešlagić (1981.), 180, 181.

³⁶ Š. Bešlagić (1972.), 198, 200, 203, 206.

³⁷ Konjunkcija je trenutak kad se dva nebeska tijela nađu na istom pravcu motrenja sa Zemlje. Konstelacija je međusobni položaj Mjeseca i planeta (i/ili zvijezda) kakav se pričinja kad se zvjezdano nebo gleda sa Zemlje. Vidi: V. Vujnović, n. dj., 23, 132, 146.

³⁸ Dorling–Kindersley, Red Shift 3; M. Houlden – R. F. Stephenson, *A Supplement to the Tuckerman Tables*, American Philosophical Society, Philadelphia 1986, 513.

³⁹ A. Demmin, n. dj., 883.

⁴⁰ Vidi u: *Statut grada Trogira*, preveli: M. Berket, A. Cvitanić, V. Gligo, Književni krug, Split 1988, 228; Đ Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, Vojni muzej, Beograd 1976, 63. Usporedi: M. Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima / Ornamental motifs on tombstones from medieval Bosnia and surrounding regions*, Veselin Masleša, Sarajevo 1965, tab. LXV; Š. Bešlagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Veselin Masleša, Sarajevo 1982, 234–236.

⁴¹ B. Bratanić, *Orače sprave u Hrvata – oblici, nazivlje, raširenje*, Publikacije Etnološkog seminara Sveučilišta u Zagrebu 1, 1939, 7, 20.

- ⁴² *Leksikon ikonografije...*, 358, 359.
- ⁴³ Bešlagić je opisao ovaj spomenik. Vidi: Š. Bešlagić (1981.), 180, 181.
- ⁴⁴ *Leksikon ikonografije...*, 358, 359.
- ⁴⁵ Š. Bešlagić (1981.), 180, 181, sl. 32.
- ⁴⁶ Vidi u: M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Liber, Zagreb 1976, 297.
- ⁴⁷ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, ur. Tadija Smičiklas, Zagreb 1904, 250; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XVIII*, ur. Duje Rendić-Miočević, Zagreb 1990, 185, 263; V. Omašić, n. dj., 101.
- ⁴⁸ Š. Bešlagić (1972.), 109, 204.
- ⁴⁹ Škobalj je opisao ovaj spomenik. Bešlagić je opisao ovaj spomenik. Vidi: A. Škobalj, n. dj., 351; Š. Bešlagić (1981.), 178, 179.
- ⁵⁰ Š. Bešlagić (1972.), 199, 204.
- ⁵¹ R. E. Oakeshott, 43, 95, 113.
- ⁵² A. Demmin, n. dj., 560; H. Nickel, n. dj., 68.
- ⁵³ Š. Bešlagić (1972.), 200, 206.
- ⁵⁴ Škobalj je opisao ovaj spomenik. Bešlagić je opisao ovaj spomenik. Vidi: A. Škobalj, n. dj., 351; Š. Bešlagić (1981.), 177, 179.
- ⁵⁵ Š. Bešlagić (1972.), 200, 206.
- ⁵⁶ Š. Bešlagić (1972.), 198, 203. Bešlagić ga je spomenuo. Vidi: Š. Bešlagić (1981.), 177.
- ⁵⁷ Š. Bešlagić (1972.), 198, 203. Bešlagić ga je spomenuo. Vidi: Š. Bešlagić (1981.), 177.
- ⁵⁸ *Leksikon ikonografije...*, 358, 359.
- ⁵⁹ Š. Bešlagić (1972.), 198, 203. Škobalj i Bešlagić spomenuli su kamike uzidane u mrtvačnicu, ali ih Bešlagić nije opisivao. Vidi: A. Škobalj, n. dj., 353; Š. Bešlagić (1981.), 177.
- ⁶⁰ Š. Bešlagić (1972.), 198, 203.
- ⁶¹ *Leksikon ikonografije...*, 358, 359.
- ⁶² Š. Bešlagić (1972.), 198, 203.
- ⁶³ Š. Bešlagić (1972.), 198, 203. Škobalj ga je opisao. Bešlagić ga nije opisao. Vidi: A. Škobalj, n. d., 353.
- ⁶⁴ Š. Bešlagić (1972.), 202, 210.
- ⁶⁵ *Leksikon ikonografije...*, 358, 359.
- ⁶⁶ Lj. Radić, Stećci Kosova polja kod Knina, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini – znanstveni skup, Knin 13–15. X. 1987*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 15, 1990, Zagreb 1992, 153, 155, 158.
- ⁶⁷ Š. Bešlagić (1972.), 199, 204. Škobalj ga je opisao. Bešlagić ga nije opisao. Vidi: A. Škobalj n. dj., 353.
- ⁶⁸ Š. Bešlagić (1972.), 199, 204. Škobalj ga je opisao. Bešlagić ga nije opisao. Vidi: A. Škobalj, n. dj., 353.
- ⁶⁹ Š. Bešlagić (1982.), 130–139.
- ⁷⁰ L. Katić, Stećci u Imotskoj krajini, *Starohrvatska prosvjeta*, n. s. III, 3, 1954, 159.
- ⁷¹ C. Fisković, Stećci u Cavtatu i dubrovačkoj župi, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 13, 1961, 167.
- ⁷² M. Wenzel, n. dj., 145, 146.
- ⁷³ M. Valentić, *Kameni spomenici Hrvatske XIII–XIX stoljeća – katalog muzejskih zbirki II*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1969, 144.
- ⁷⁴ A. Škobalj, n. dj., 187, 229D235, 343.
- ⁷⁵ Š. Bešlagić (1982.), 168, 171. Vidi također: Š. Bešlagić (1971.), 52, 53. Slažem se s njim i svima onima koji su uočavali heraldički vid primjene, ali on je i onako bio lako prepoznatljiv po svojim shematiziranim motivima ograničenima različitim štitnim poljima (oblicima štitova). Vidi: M. Wenzel, n. dj., tab. LXII, LXIII; Š. Bešlagić (1982.), 168, 170, 171.
- ⁷⁶ Astrognozija je poznavanje objekata na nebeskom svodu. Vidi: V. Vujnović, n. dj., 13.
- ⁷⁷ K. Kučić, The Carving of the Solar Eclipse on a Medieval Croatian Tombstone, *Medium aevum quotidianum* 46, 2002; K. Kučić, Kaštelanski kamici, *Kaštelanski zbornik* 7, 2003.
- ⁷⁸ Dublju analizu problema sa obrazloženjima donijet ćemo u budućem radu, koji će obuhvatiti spomenike s astralnim motivima sa šireg područja. Ujedno ćemo podastrijeti i argumente iz drugih znanosti.
- ⁷⁹ M. Wenzel, O nekim simbolima na dalmatinskim stećcima, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 14, 1962, 79–93; Š. Bešlagić (1982.), 214–219.
- ⁸⁰ Vidi o tome u: T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb 1997, 231–233; K. Kučić, Wappen des mittelalterlichen Adels aus Zagora, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40, 1998.
- ⁸¹ *Hrvatska književnost srednjega vijeka, Pet stoljeća hrvatske književnosti 1*, priredio Vjekoslav Štefanić, Matica hrvatska – Zora, Zagreb 1969, 306, Priča o premudrom Akiru.
- ⁸² M. Barada, *Starohrvatska seoska zajednica*, Zagreb 1957, 159.
- ⁸³ M. Barada, n. dj., 159.
- ⁸⁴ *Statut grada Splita*, preveo: A. Cvitančić, Književni krug, Split 1987, 230./179.
- ⁸⁵ J. Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb 1995, 296 – ... (1463.) *fabryles, zapas, dentes fereos, vomeres, secures et alia ferea utensilia et necessaria pro domo et familia* ... Vidi također: T. Raukar, n. dj., 155, 156.
- ⁸⁶ H. Talkenberger, Historische Erkenntnis durch Bilder – Zur Methode und Praxis der Historischen Bildkunde, u: *Geschichte – Ein Grundkurs*, Hans-Jürgen Goertz (Hg.), Rowohlt's Enzyklopädie, Reinbek bei Hamburg 1998, 83.
- ⁸⁷ T. Raukar, n. dj., 338.

Summary

Krešimir Kužić

Stones from Lečevice, Korušac, Ubale, Prgomet, and Labin

Even after the actions of the sixties and the seventies the tombstones of Dalmatian Highlands have remained mostly unstudied, even unrecorded. This study aims at gradual filling of that gap, while also proposing some new iconographical explanations. It lists 39 monuments, of which sixteen are decorated. Unfortunately, many such monuments have been destroyed, but those which have survived could tell us a lot about the religious, cultural and economic life of the Highlands villages at the end of the Middle Ages.

Astral symbols, moon and stars, are found on five monuments, as well as the cross. Weapons (sword, shield, bow and arrows) are found also on five monuments, and peasant tools on 2. Heraldic motifs (lilies) are featured by 3 monuments. Some of the slabs carry more than one motif, e.g., the panel in front of the entrance to the church at Prgomet (fig. 9). The astral symbols are most likely a reflection of star lore of the Highlands population. The non-schematic arrangement of the motifs indicates the shape of the sky at the time of death. This state could be simulated by the Red Shift 3 program. Although there is no doubt that this popular experience was based on magic, Christianity played its role too. An analysis of weapons provides expected results, so we find, e.g., gothic swords (figs. 3, 5, 6, 12). We also encounter examples of peasant equipment. The heraldic lily (Fleur-de-Lys) is a reflection of a long rule of the Anjou dynasty in Croatia. The cross, as the fundamental religious symbol, shows several variants. The limestone tomb monuments are the most valuable remains of the material culture from the late Middle Ages, not only in the above-listed villages, but in the entire Highlands. Although their number is limited, they provide a valuable insight into funerary customs of a late medieval rural community.